

Monogràfic
«La gramàtica històrica i la teoria lingüística:
una comunicació profitosa»
coordinat per Anna Bartra-Kaufmann

INTRODUCCIÓ

Per què té interès científic l'estudi del canvi lingüístic? De quina manera la concepció del llenguatge determina l'orientació de la recerca en lingüística diacrònica? Joseph & Janda (2003: 5) estableixen d'entrada en la seva introducció al manual de lingüística històrica que «The range of possible changes in an entity is inextricably linked with the nature of that entity.» Fan notar, també, que aquesta obvietat ha de ser, malgrat tot, assenyalada per deixar clar d'antuvi que hi ha diferències en les aproximacions al canvi. Així, doncs, com en qualsevol àmbit de la ciència, la resposta que donem a les preguntes formulades té a veure amb el marc teòric des del qual ens les formulem i les responem. Més encara, la pregunta de recerca bàsica de la lingüística diacrònica tampoc no serà la mateixa segons que ens situem en una perspectiva o una altra. Algunes d'aquestes preguntes podrien ser: *Quina forma tenia la llengua avantpassada de la meua? A què deuen llengües semblants les seves similituds i diferències, ambdues diferents de les característiques de la llengua «mare»?* *Per què tendeixen a ser eliminades les formes discordants en un paradigma? És cert que les formes més usades tendeixen a canviar més ràpidament que les més rares o es dona justament el fenomen contrari i les formes més usades tendeixen a ser més estables?* *Per què els verbs més freqüents són els més irregulars?* *Per què algunes innovacions tenen èxit i altres fracassen?* *Per què aparentment els canvis tenen un període d'expansió lenta i en arribant un moment donat s'expandeixen entre la comunitat de parlants de forma meteòrica? És a dir, per què durant diverses generacions la llengua d'una generació i de la subsegüent presenta canvis mínims i de cop en una o dues generacions el canvi esdevé molt gran?* *Per què, en el cas de llengües en contacte, alguns trets o propietats passen d'una llengua a l'altra mentre que característiques de construccions molt freqüents o molt sobresortints no es copien mai?* *Per què canvis en un component de la gramàtica, com per exemple la fonètica o la fonologia, poden afectar la morfologia i de retruc la sintaxi?* *Per què els canvis semblen seguir un patró cíclic en totes les llengües? Els canvis parteixen del significat i afecten la forma o viceversa? Com s'explica que una*

llengua evolucioni en un sentit diferent segons el territori? Per què van de la mà l'empobriment semàntic i la debilitació fonològica?

Totes aquestes i moltes altres han estat les preguntes que els investigadors del canvi s'han fet des dels orígens de la disciplina. Totes han rebut, òbviament, respostes diverses i molts cops incompatibles, segons la perspectiva de la qual partia l'investigador. Seria un error associar de manera simplificadora cadascuna de les preguntes presentades amb una teoria lingüística i amb un enfocament del canvi. La història de la lingüística diacrònica és molt més rica i més complexa que això. Per als propòsits d'aquesta breu introducció als treballs agrupats en aquest volum, les preguntes formulades ens poden servir de fil conductor per justificar la importància de la teoria en la recerca diacrònica i la utilitat de la recerca en lingüística diacrònica per fer avançar la teoria sobre la naturalesa i les propietats del llenguatge humà. Com un decàleg ampliat, les preguntes formulades remetent a altres preguntes bàsiques: *Per què canvien les llengües? Per què determinats canvis són possibles i altres no? Quins són els agents dels canvis, els nens o els adults? Els canvis es produeixen en individus o en poblacions?* Evidentment, no tenim la pretensió de respondre a totes aquestes qüestions en els treballs que presentem, però ens poden ajudar a situar la intenció que els guia.

D'antuvi cal dir que algunes de les preguntes plantejades impliquen concepcions del llenguatge i de la gramàtica que són excloents entre elles. L'èxit o el fracàs de les innovacions, l'expansió ràpida o lenta dels canvis i les innovacions, les «explosions» en l'expansió dels canvis, la diversificació geogràfica són qüestions que tenen sentit en una concepció social de la llengua, en una concepció segons la qual la llengua és patrimoni de comunitats (Labov 1972, 2001). Per a una concepció com la que es defensa en la lingüística formal innatista de caire chomskià, el sentit de la recerca seguiria preguntes com la següent. Si l'adquisició d'una llengua suposa que el nen fixa els valors particulars permesos per la capacitat humana del llenguatge biològicament determinada a partir de l'input que rep (les produccions lingüístiques que sent o veu), *com és que la seva gramàtica és diferent de la que determina les produccions del seu input?* En aquest sentit, el canvi lingüístic no és gradual ni més o menys ràpid: és o no és. Resumint: la gramàtica d'un individu determinat té o no un tret igual o diferent al de la gramàtica de la generació anterior que ha produït les dades que li han servit per establir la seva gramàtica (Lightfoot 1979, 1982, 1991, 1999; Roberts 2007). És interessant remarcar que en la primera concepció el canvi es relaciona amb la sociolingüística i per contra en aquesta concepció el canvi es relaciona directament amb el problema de l'adquisició lingüística.

Per què hi ha diferències pel que fa al canvi entre les formes més usades i les que ho són menys? Aquesta pregunta, i l'estudi de les relacions entre l'ús i el desgast de les

formes lingüístiques ha donat una amplíssima i fructífera bibliografia en el marc de la lingüística cognitiva i funcionalista. En són un bon exemple els treballs de Harris & Campbell (1995), Heine & Kuteva (2002), Giacalone Ramat & Hopper (1998) i, en àmbits més propers a nosaltres, en els molts treballs de Concepción Company Company i Manel Pérez-Saldanya. L'estudi de la gramaticalització, iniciat per Meillet (1904-5, 1948) i Kuryłowicz (1965), ha estat, doncs, una de les fonts més fructíferes en l'estudi del canvi lingüístic.

Les qüestions relacionades amb la freqüència i l'ús es poden tractar naturalment amb mètodes estadístics dins la teoria de la informació, però també plantegen problemes relacionats amb l'adquisició i el processament. S'ha proposat que els elements més usats no requereixen de la regularització, ja que són apresos de forma holística i resisteixen les regularitzacions analògiques.

Els inicis de la disciplina van lligats a l'expansió geogràfica europea, al coneixement de noves llengües ben diferents de les més properes. En aquests primers moments, l'interès no se centra encara tant en el canvi entès com a evolució diacrònica, sinó que més aviat la mirada emprèn la direcció contrària, en el sentit que es fa una mirada enrere per descobrir els orígens i la procedència de les llengües, les relacions de parentiu que puguin tenir entre elles i consegüentment, agrupar-les per famílies. Es tracta d'una recerca inductiva que extreu de la comparació entre les dades generalitzacions tant sobre la descripció dels sistemes individuals com, sobretot, sobre les regularitats que es desprenen de la comparació. El primer pas de gegant fou l'establiment, per part dels *Junggramatiker*, de les lleis fonètiques. A partir d'aquest moment es fa força evident la importància de l'estudi del canvi lingüístic per al descobriment de propietats de les llengües naturals. Els que possiblement són els creadors de la lingüística històrica com a tal van mostrar, probablement per primer cop, que la variació entre llengües (de la mateixa família) obeeix a principis sistemàtics del canvi lingüístic i no es produeix de forma casual o aleatòria. El que encara és més important vist des de la perspectiva actual, això va permetre fer prediccions. Efectivament, un cop establerta una llei fonètica es pot predir quina serà l'evolució d'una forma d'una determinada llengua. Aquest és un gran avanç per a la teoria lingüística: la possibilitat de predir una forma determinada implica haver descobert un principi d'organització de les llengües naturals. D'aquesta manera s'havia fet un pas de gegant responent a les dues primeres qüestions: la comparació entre llengües permet descobrir no solament les relacions de parentiu i l'origen comú de diverses llengües, sinó principis universals del canvi. Mínimament reformulat i aparentment reinventat, aquest principi continua vigent en la lingüística contemporània: és la idea que guia l'estudi de la variació microparamètrica i l'intent de saber quina forma tenen les llengües naturals. En aquest aspecte, l'estudi

del canvi està directament relacionat amb l'estudi de la variació i, més concretament, amb l'estudi de la variació geogràfica, la geolingüística i la dialectologia.

Efectivament, l'estudi del canvi lingüístic té un gran interès teòric, perquè permet comparar variants lingüístiques que tenen una base comuna i que difereixen mínimament. Aquest tipus d'estudi de la microvariació pot il·luminar sobre els límits de la variació i sobre la invariabilitat d'algunes propietats gramaticals; delimitar la variació és una eina per avançar en el camí de respondre a la pregunta «Com podem caracteritzar una gramàtica possible?».

Un àmbit molt fructífer en l'estudi del canvi és el que ha tingut com a objectiu l'estudi de les regularitzacions dels paradigmes morfològics. Els canvis en el sistema van ser un dels objectius prioritaris de la lingüística estructuralista. Es va demostrar que els sistemes es regularitzaven per analogia tot eliminant les formes «discordants». La importància d'aquestes descobertes ha rebut nou impuls dins altres teories i té repercussions per a tot l'àmbit d'estudi. La morfologia natural ha formulat diversos principis que actuen com a determinants dels canvis, com ara el principi de transparència i el d'iconicitat. El treball de Mar Massanell Messalles s'inscriu en aquest marc i mostra amb abundants dades dialectals i diacròniques com la diferenciació entre la primera i la tercera persona de la conjugació verbal és un mecanisme per defugir el sincretisme, és a dir, el fet que una mateixa forma hostatgi més d'un valor gramatical. Massanell mostra també la difusió d'aquest canvi i la seva implicació interpretativa. És doncs, a banda de la riquesa descriptiva que aporta al coneixement de la dialectologia catalana, una important aportació a teories com la de Bybee (1985, 2001). Però les implicacions del treball de Massanell també són compatibles amb teories com la de Lightfoot o Roberts, en la mesura que la diferenciació esmentada constituiria la mostra de la necessitat d'un índex sòlid en l'adquisició del paradigma verbal a efectes d'interpretació dels trets formals de persona del verb.

La dificultat teòrica de tractar el canvi lingüístic o gramatical dins determinats models de la gramàtica generativa es pot superar dins un marc, com el del programa minimista (Chomsky 1995 & seq.), que fonamenta l'explicació del funcionament de les operacions del sistema computacional —i, per consegüent, de la variació lingüística— en el tret formal de les categories funcionals. La interpretació que hi ha rebut el procés de gramaticalització n'és una bona prova i ha donat lloc a molts treballs i projectes sencers de gramàtica diacrònica. Pensem en els treballs pioners de Lightfoot, Roberts, van Gelderen, Poletto o Batllori, Benincà, Batllori & Hernanz, Batllori & Suñer, Giusti, Roca i moltíssims altres, les referències dels quals hem d'ometre per raons de brevetat. La gramaticalització s'interpreta de forma natural en aquest marc com la creació d'un exponent gramatical per a una categoria funcional. L'element

gramaticalitzat no ha de desplaçar-se ni establir relacions de concordança amb un nucli, puix que funciona directament com a nucli. Com a resultat, la derivació amb un element gramaticalitzat resulta més econòmica i simple que la derivació amb el seu antecessor lèxic.

Un dels àmbits descriptius en què més fruit ha donat aquesta perspectiva és l'estudi de la gramaticalització que té com a resultat la formació de partícules amb valor informatiu discursiu i operadors modals, de polaritat afirmativa / negativa, així com elements focalitzadors. En definitiva, l'estudi del que d'ençà de Rizzi (1997) es coneix amb el nom de la perifèria esquerra. En aquesta línia s'insereixen els treballs de Xavier Villalba Nicolàs i el treball de Franco, Kellert, Mensching & Poletto. Xavier Villalba estudia la variació que s'ha produït en un tipus d'oracions discursivament marcades, les oracions exclamatives, entre el català antic i el català contemporani. Villalba descriu amb precisió l'evolució diacrònica d'aquest tipus d'oracions i l'aparició de les dues propietats que les caracteritzen en català contemporani: l'anteposició del verb al subjecte i l'aparició —que es revela tardana— del morfema *que*. Després de revisar les propostes que hi ha a la bibliografia, adopta una anàlisi segons la qual en les oracions exclamatives s'ha produït un trasllat a Focus i a Força del sintagma quantificat i un trasllat a Focus del verb, del qual en resulta l'ordre verb - subjecte. El morfema *que* és una lexicalització dels trets del nucli Força, el sintagma responsable de la força il·locutiva de l'oració.

El treball de Franco, Kellert, Mensching & Poletto s'insereix clarament també en el model esmentat. Els autors estudien la gramaticalització del marcador *anche* i el seu compost *neanche*. Els diferents valors d'aquest element, com a element additiu o com a element aspectual, es relacionen amb la seva posició, ja sigui a la perifèria baixa de Sv o en la perifèria alta de SFoc en l'àmbit de SComp. Situat en la perifèria baixa, pot actuar com a marcador temporal/aspectual, mentre que quan s'insereix en la perifèria alta només té el valor (negatiu) additiu. El procés de gramaticalització, iniciat en els contextos en què coapareix lineament amb *né*, es deriva de la pèrdua de la zona focal «baixa», a la perifèria de Sv i el fet que aquest element ja només es pugui inserir en la perifèria «alta». El diferents valors de l'element es relacionen amb la (sub)especificació del tret de Focus.

El treball d'Avel·lina Suñer analitza la posició del subjecte en les construccions participials absolutes al llarg de la història del català. És molt interessant de remarcar que per vies independents i amb dades completament diverses arriba a conclusions teòriques i descriptives similars a les defensades a l'article de Franco *et alii*: la desactivació de la perifèria «baixa» de Sv en el camí del llatí al romanç modern i contemporani. La fina descripció permet observar l'evolució d'aquestes estructures en relació amb les

frases finites tenint en compte també el valor de tòpic del subjecte i la relació amb les categories funcionals de l'oració, en concret amb SAspecte. Així mateix, s'hi mostra l'evolució del català antic el català antic d'un ordre VSO cap a un ordre SVO. El català contemporani només admet la posició del subjecte davant del participi en els casos de la inserció d'un element subordinat del tipus *un cop, una vegada*.

Les construccions participials també es tracten en el treball d'Anna Bartra-Kaufmann, en aquest cas com a part integrant de les oracions passives. L'autora parteix de l'observació d'unes discrepàncies entre les possibilitats de passivització en català antic i en català contemporani i en fa un estudi lexicosemàntic i sintàctic per arribar a la conclusió que es tracta de diferències menors atribuïbles als valors de les categories funcionals implicades en l'estructura de les oracions passives. Concretament defensa que el paradigma de les formes perifràstiques del sistema de perfet té un pes important en el valor del participi passat i del SAspecte. També és interessant observar una altra coincidència parcial en les conclusions. De la mateixa manera que Suñer, Bartra defensa que els participis en català antic ocupen una posició més baixa que T. En aquesta posició, s'hi insereix el verb lleuger o auxiliar de la passiva.

ANNA BARTRA-KAUFMANN
Universitat Autònoma de Barcelona
anna.bartra@uab.cat

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANTILLA, Raimo (1972) *An introduction to historical and comparative linguistics*, Nova York, Macmillan.
- BYBEE, J. L. (1985) *Morphology: A study of the relation between meaning and form*, Amsterdam, John Benjamins Publishing.
- (1991) «Natural morphology: The organization of paradigms and language acquisition», dins *Crosscurrents in second language acquisition and linguistic theories*, Amsterdam, Benjamins, pp. 67-92.
- CAMPBELL, Lyle (2004) *Historical linguistics: An introduction*, Edinburgh, Edinburgh University Press.
- CAMUS BERGARECHE, Bruno (2009) «Cambio lingüístico y lingüística histórica», dins Joan Rafel Cufí (ed.), *Diachronic linguistics*, Girona, Documenta Universitaria.
- CRISMA, Paola & Giuseppe LONGOBARDI, eds. (2008), *Historical syntax and linguistic theory*, Oxford, Oxford University Press.

-
- DRESSLER, W. U., ed. (1987) *Leitmotifs in natural morphology*, Amsterdam, John Benjamins.
- (1985) «On the predictiveness of natural morphology», *Journal of linguistics*, 21(02), pp. 321-337.
- GIACALONE RAMAT, A. & P. J. HOPPER, eds. (1998) *The limits of grammaticalization*, Amsterdam, John Benjamins.
- HARRIS, A. C., & L. CAMPBELL (1995) *Historical syntax in cross-linguistic perspective*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HEINE, B., & T. KUTEVA (2006) *The changing languages of Europe*, OUP Oxford.
- HOPPER, Paul J. & Elizabeth C. TRAUGOTT (1993) *Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- JOSEPH, B. D & R. D. JANDA, eds. (2003) *The handbook of historical linguistics*, Oxford, Blackwell.
- KABATEK, Johannes, ed. (2008) *Sintaxis histórica del español y cambio lingüístico. Nuevas perspectivas desde las Tradiciones Discursivas*, Madrid/Frankfurt, Iberoamericana/Verviert.
- KROCH, Anthony S. (2000) «Syntactic Change», dins Baltin, M. & C. Collins (eds.), *The handbook of contemporary syntactic theory*, Oxford, Blackwell.
- KURYŁOWICZ, J. (1965) «The evolution of grammatical categories», *Diogenes*, 13(51), pp. 55-71.
- LABOV, W. (1972) *Sociolinguistic patterns*, UPenn, University of Pennsylvania Press.
- (1994) *Principles of linguistic change. Internal factors*, Cambridge (Mass.), Blackwell.
- (2011) *Principles of linguistic change, cognitive and cultural factors*, Chichester, John Wiley & Sons.
- LIGHTFOOT, David (1979) *Principles of diachronic syntax*, Cambridge, Cambridge University Press.
- (1991) *How to Set Parameters: Arguments from Language Change*, Cambridge (Mass.), MIT Press.
- (1999) *The Development of Language: Acquisition, Change, and Evolution*, Oxford, Blackwell.
- MACMAHON, April M. S. (1994) *Understanding Language Change*, Cambridge, Cambridge University Press.
- MEILLET, A. (1908) *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, Champion.
- RIZZI, L. (1997) «The fine structure of the left periphery», dins L. Haegeman (ed.), *Elements of grammar*, Netherlands, Springer Netherlands, pp. 281-337.
- ROBERTS, Ian (2007) *Diachronic Syntax*, Oxford, Oxford University Press.

-
- ROBERTS, Ian & Anna ROUSSOU (2003) *Syntactic Change: A Minimalist Approach to Grammaticalization*, Cambridge, Cambridge University Press.
- VAN GELDEREN, Elly (2004) *Grammaticalization as Economy*, Amsterdam, John Benjamins.
- (2011) *The Linguistic Cycle*, Oxford, Oxford University Press.
- YANG, Charles D. (2002). «Grammar Competition and Language Change», dins D. W. Lightfoot (ed.), *Syntactic Effects of Morphological Change*, Oxford, Oxford University Press, pp. 367-380.